

A Dél-Alföld fejlődésének kritikus pontjai

ABONYINÉ PALOTÁS JOLÁN*

Nemzetközi összehasonlításban Magyarország kis ország, mégis egyes térségei, vagy pl. az átlagosan mintegy 13 000 km²-nyi kiterjedésű régiói is gazdasági fejlettségük, az ott élők életminősége, a társadalmi-gazdasági szféra különböző mutatói vonatkozásában nagyon nagy differenciáltságot mutatnak. A fejlődés különböző szakaszaiban az egyes térségek sajátosságai, eltérő vonásai felerősödnek, mások pedig a kiegyenlítődés irányába hatnak. Ugyancsak nagy eltérések mutatkoznak a különböző időkeresztmetszetekben az egyes térségek fejlődési ütemében is.

A Dél-Alföld az ország legnagyobb régiója. Területe (18 339 km²) az ország területének 19,7%-a. Népessége 1361 ezer fő, az ország lakosságának 13,4%-a. A legúrbani-záltabb régió. Relatív kicsi a népsűrűsége (74 fő/km² az országos 109 fő/km²-rel szemben). A belföldi vándorlási egyenlege negatív, (ami gazdasági helyzetének egyfajta jellemzője), a nemzetközi vándorlás pedig pozitív.

Népessége öregedő. A halálozási ráta 14,2‰, amely értékkel az ország régiói között a legkedvezőtlenebb helyet foglalja el. A születési rátája 8,8‰, a hét régió közül csak egy van mögötte. A természetes fogyás -5,4‰, a régióink között a legrosszabb.

A dél-alföldi régióban nőtt leglassabban az egy főre jutó GDP 1995 -höz viszonyítva. 2002-ben az egy főre jutó bruttó hazai termék a Dél-Alföldön a hazai átlag 68,9%-a, a közép-magyarországinak pedig 42,0%-a. A nemzetgazdaság beruházásaiból az egy lakosra jutó beruházás értéke a régiók között a Dél-Alföldön a legalacsonyabb.

1. táblázat. A Dél-Alföldi régió relatív helyzete néhány statisztikai adat, illetve mutató alapján (2002)

Megnevezés	A régiók rangsorában
Terület (km ²)	1.
A városi népesség aránya (%)	2.
A népsűrűség (fő/km ²)	6.
Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete	7.
Az öregségi nyugdíjasok átlagos nyugdíja	7.
Az egy lakosra jutó GDP	5.
Egy km vízvezetékre jutó szennyvízcsatorna hossza	6.
A kedvezményezett kistérségek száma	2.
Az egy lakosra jutó beruházás	7.
A beruházásokból az ipari beruházások részaránya (%)	6.
A gépipar szerepe a GDP-hez való hozzájárulása alapján	7.
Az ipar szerepe az egy lakosra jutó GDP-hez való hozzájárulása alapján	7.
A munkanélküliségi ráta	4.

Forrás: Magyarország régiói. KSH, 2003

* kandidátus, egyetemi docens

Milyen tényezők szerepeltek a térség leszakadásában?

A trianoni határrendezés a mai dél-alföldi régió térségét nagyon érzékenyen érintette. A régióközpont, Szeged, elvesztette hinterlandját. Számos feldolgozó üzem nyersanyagbázisának jelentős része is az országhatáron kívül maradt. Elvesztette nyersanyagbázisának nagy hányadát a faipar, a textilipar, a cipőipar, az élelmiszeripar ágazatai közül a malom-, a cukor-, a szeszipar stb. A kohászati és fémipari alapanyagok és energiahordozók egy része a határainkon kívül rekedtek. Számos feldolgozó üzem periférikus helyzetűvé vált. A nyersanyag átlagos szállítási távolságának növekedése és a kapacitás kihasználatlanság növelte az önköltséget. Fontos szállítási útvonalak átértékelődtek, leépültek.

A II. világháború súlyos károkat okozott a Dél-Alföldön is. Nagy károkat szenvedett mezőgazdaságunk (főleg az állatállomány), az infrastruktúránk (utak, hidak, középületek, vezetékek, lakóházak), termelőüzemeink. A gyáripari állóalapot jelentős része sérült. Bénítólag hatott az energiahordozó- és a nyersanyaghiány. Az újjáépítés viszonylag gyorsan lezajlott, de ez a termelő kapacitások területi arányait alig változtatta.

1949–50-től dinamikus iparfejlesztés bontakozott ki hazánkban, amely ágazatonként és térségenként nagy differenciáltságot mutatott. Ez az iparosítási ciklus a DNy–ÉK irányú energia tengely menti térségeket részesítette előnybe. Egyes göcökben a Dél-Alföldön is létesültek új ipari objektumok, de ezek nem lendítették fel igazán a térség fejlődését. Az 50-es évek elején megromlott a kapcsolatunk az akkori jugoszláv vezetéssel, Jugoszláviával az államközi kapcsolatok szüneteltek, ami nagyon hátrányosan érintette régióink ipari és infrastrukturális fejlődését.

A második szakasz 1958-tól vette kezdetét, amikor a túlzottan Budapest központú hazai ipar decentralizálását tűzték célul. Az 1958–59–60 évi ipartelepítési határozatok lényege az volt, hogy megfelelő ipartelepítéssel biztosítani kell az ország különböző területeinek arányos fejlesztését. A Dél-Alföldön az iparban foglalkoztatottak száma 1958-ról 1968-ra 82 ezerről 168 ezerre emelkedett. Az évtizedben kibontakozó tendenciák relatíve kedvezően hatottak a Dél-Alföld fejlődésére. 1961 után, amikor a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének munkaerő megtakarító hatása intenzíven érvényesült, az itteni munkaerő kínálat kiváló ipartelepítő tényezőként hatott, mivel máshol már a munkaerő tartalékok kezdtek kimerülni. A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése is jó feltételeket teremtett az ágazat technikai fejlődésére. A térség kőolaj- és földgáz mezőinek feltárásával kedvezőbbé vált az energiaellátás és lökést adott az ipar és más szférák fejlődéséhez. Közben javultak a jugoszláv–magyar kapcsolatok, emelkedett a tranzitforgalom és nőtt az idegenforgalom is. Erősödött Szeged központi szerepköre, amely jótékonyan hatott az egész körzet fejlődésére.

1968 után csökkent az iparfejlesztés lendülete. A mennyiségi paraméterek helyett mindinkább a minőségiak kerültek előtérbe, a termelés volumenének növelése helyett a termelékenység, az élőkommunka és a beruházás hatékonyságának emelése. Sajnos azonban régióink iparában a gépesítettség foka, a technikai fejlettség, az állóeszköz-állomány foglalkoztatottakra kivetített fajlagos értékei nem voltak kedvezőek. Régióink iparának szerkezete nagyon előnytelen volt. Szakkörökben ismert volt a struktúra racionalizálásának igénye, mégis inkább a nagyipar változatlan szerkezetének konzerválása vált jellemzővé.

A nyolcvanas években retorikai szinten már központi helyet kapott az innováció orientált fejlesztés, de ez a valóságban csak gyengén realizálódott. Az évtized második felére pedig már mindinkább felszínre kerültek és kiéleződtek az ellentmondások.

A rendszerváltozás után a vegyesgazdaságon át a piacgazdaságba haladva alapjaiban módosultak a területi fejlődési folyamatok. Míg a hatvanas évektől a területi fejlődést túlnyomórészt a nivellálódási tendencia jellemezte, a rendszerváltozás után az egyes térségek fejlettségi szintjük terén a differenciálódás irányába haladtak. Ettől kezdve nőtt a Dél-Alföld leszakadása.

A rendszerváltozást követően a beruházás területi szerkezete nagyon hátrányos volt a Dél-Alföld számára.

2. táblázat. A Dél-Alföld részesedésének alakulása a nemzetgazdasági beruházásokból (%)

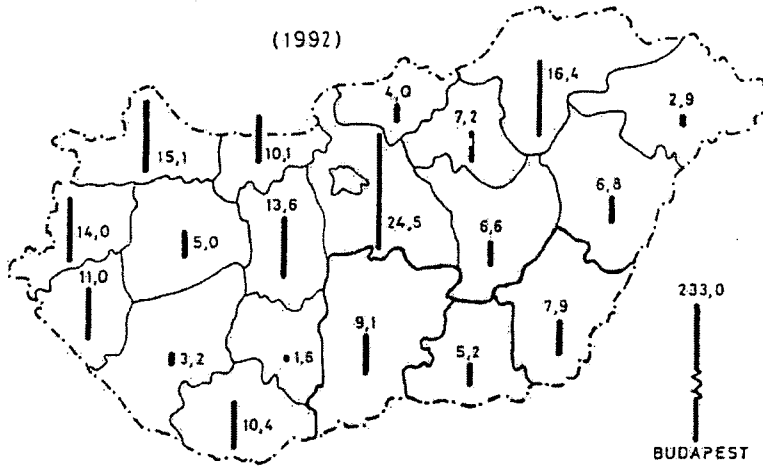
Év	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföld
1995	1,84	1,64	3,06	6,54
1996	2,49	1,77	3,21	7,47
1997	2,63	1,89	2,71	7,23
1998	2,83	2,11	3,24	8,18
1999	1,92	1,55	2,51	5,98
2000	2,71	1,85	2,52	7,08
2001	2,79	2,45	2,58	8,82
2002	2,25	1,73	2,54	6,52
Nyolc évi átlag	2,43	1,87	2,80	7,10

*Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek
Magyar Statisztikai Évkönyvek*

Nemcsak a fejlesztési források nagysága (és aránya) volt alacsony a régiókban, hanem a tendencia is kedvezőtlen volt. Az idősor adatai szerint Csongrád megyét a csökkenő tendencia jellemezte, míg Békés megye relatíve mindig kevés fejlesztési forráshoz jutott. Bár a „sorból” Bács-Kiskun megye sem emelkedik ki igazán, azonban meglepő, hogy a kimutatásunkban szereplő nyolc évből 2000-ben és 2001-ben nagyobb beruházási összeg realizálódott Bács-Kiskun megyében, mint a régióközponttal együtt Csongrád megyében.

Sajnos a Dél-Alföldre nagyon kevés külföldi működő tőke áramlott be még a dinamikus külföldi tőkekihelyezések időszakában is (1/a és 1/b sz. ábra). A tőkekihelyezés alacsony volumenén kívül viszonylag kedvezőtlen volt annak ágazati összetétele is. Nem jöttek létre a húzó ipari ágazatokban nagy tőkebefektetések, amelyek igazán dinamizálták volna a térséget.

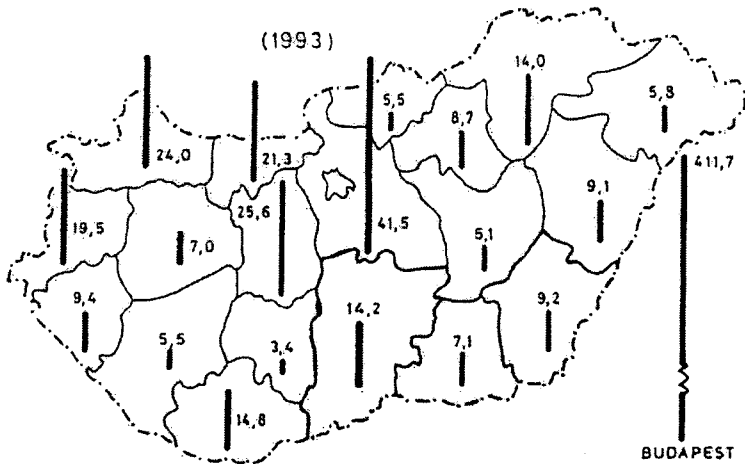
1/a. ábra. A vegyesvállalatok külföldi tőkéjének nagysága milliárd Ft-ban (1992)

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné Palotás J.

1/b. ábra. A vegyesvállalatok külföldi tőkéjének nagysága milliárd Ft-ban (1993)

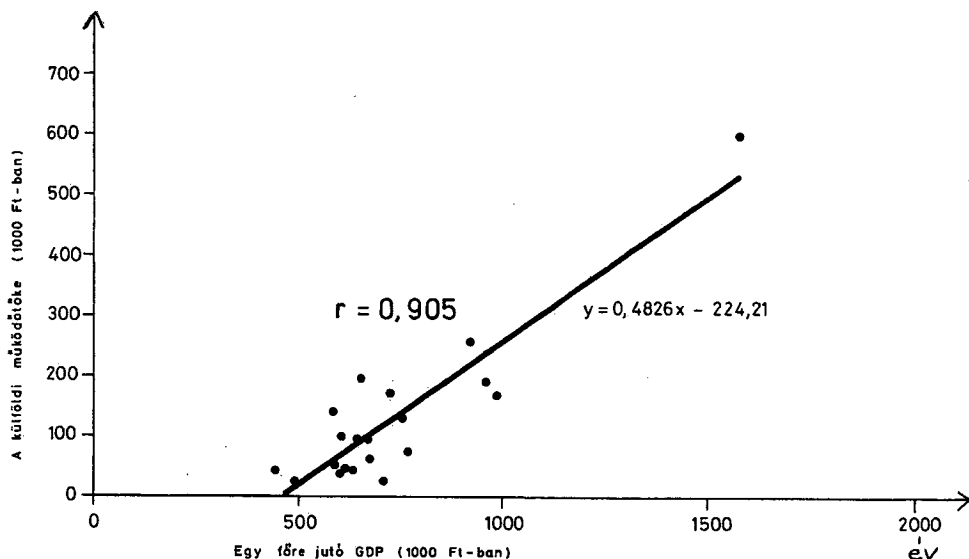
Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné Palotás J.

A külföldi működő tőke számára előnytelennek mutatkozott a periférikus helyzetű Alföld „szélén” fekvő Dél-Alföld. Pedig a külföldi működő tőke nagyon jótékonyan hat a GDP alakulására (2. sz. ábra). Fékezte a beruházásokat továbbá a balkáni háború, a bizonytalan helyzet. Nehéz volt a Dél-Alföld megközelíthetősége. A

megkésve elkészült M5-ös autópálya szakasz drágasága, továbbépítésének megtorpanása, a bizonytalanságok, súlyos károkat okoztak a térségnek, ezen belül Csongrád megyének és a régióközpontnak.

2. ábra. Az egy főre jutó GDP és a külföldi működő tőke kapcsolata Magyarországon (1997)

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné Palotás J.

Az infrastruktúránk is kevésbé volt fejlett, mint Budapesté, vagy a Nyugat- és Észak-Dunántúli régióban. A dinamikus beruházás sem hatott vonzólag a külföldi befektetők számára. A magas fokú termelékenység, a hatékonyság és a versenyképesség, a fejlett műszaki-technikai színvonal is vonzza a tőkét, de a Dél-Alföld e téren is hátrányban volt más régiókkal szemben. Az itteni ipar fejlettsége, a kiváló kooperációs lehetőségek sem ösztönözték a tőkeáramlást. A fogadókészség, az alkalmazkodó készségünk és az innovációs tevékenységünk is elmaradt a legjobbakétól. Szellemi tőke, szakképzettség, szaktudás, tudományos műhelyek, K+F tevékenység, egészséges, kreatív foglalkoztatottak vannak a régióban, annak elsősorban a városaiban, különösen Szegeden. Ez azonban napjaink gazdasági fejlődésének igényeitől – elsősorban struktúrájában – nagyon eltér. Pl. a Szegedi Tudományegyetemen folyó képzések (vegyész, biológus, orvos, gyógyszerész, informatikus, geográfus, menedzser, logisztikus stb.) olyan innovációs potenciált adnak a régióknak, amely sokáig nem hatott elég ösztönzőként a külföldi működő tőke idevonzásához. Ezen kívül régióinkban nem volt nagy kínálat a rugalmas szakképzésből kikerülő, konvertálható tudással rendelkező, versenyképes munkaerőből.

Nézzük most már a gazdaság struktúrájából adódó hátrányokat. Elsőként negatívumként kell megemlíteni azt, hogy a dél-alföldi régióban a mezőgazdaság sze-

repe az országos átlagnál nagyobb, a tercier ágazatoké pedig az országos átlagnál kisebb.

Az iparosodottság foka is alacsonyabb a fejlettebb régiókénál. A baj azonban leginkább az, hogy az ipar belső struktúrája sem kedvező. Ezen azt értjük, hogy a dinamikusan fejlődő, húzó ágazatok szerepe kisebb, és a gazdasági fejlődésben kisebb szerepet játszó, stagnáló, visszaeső, nehézségekkel küzdő ágazatoké pedig nagyobb. Iparunk mai struktúráját nem az új ipari beruházások formálták, hanem a leépülések, felszámolások alakították azt. A gépipar leginnovatívabb ágazatai szinte alig vannak képviselve a térségben, a sok kvalifikált munkaerőt foglalkoztató, versenyképes, világvonalban lévő vegyipari termékeket előállító korszerű vegyipar csak éppen kialakulóban van (sokan a Biopolis projekt sikerében reménykedünk), a korszerű fémfeldolgozás részaránya itt a legalacsonyabb, ugyanakkor az élelmiszer- és élvezeti cikkeket, illetve a textil- és bőripari termékeket előállító ágazatok szerepe ebben a régióban igen magas. A mélyponttól azonban ezek az ágazatok (ha erőfeszítéseiket esetenként siker is koronázza) kellő szakértelem és odafigyelés ellenére tökehiány és egyéb (az ágazatokban rejlő) sajátosságok miatt nem képesek kilendíteni a Dél-Alföld térségeit. A külkereskedelem liberalizációja is érzékenyen érintette a Dél-Alföldön kitüntetett jelentőségű élelmiszeripart.

A régió feldolgozóiparának a rendszerváltozás előtt megszokott piacának beszűkülése is hátrányos volt a térségre.

A műszaki-technikai színvonal (a technikai rés terén történő lemaradás) helyzeti hátrányt jelentett a rendszerváltozáskor. Ahogy erősödtek a piaci viszonyok, úgy egyre rosszabbak lettek relatíve a dél-alföldi térségek lehetőségei.

Ezért most, az EU-ba történő csatlakozást követően a térség jövője szempontjából a szelektív, és kontraszelektív fejlesztés, a struktúra racionalizálás kérdései különös hangsúlyt kapnak. Nem szabad, hogy ez a struktúra „rádermedjen” a régióra, mert akkor hosszú időre elássa magát és a későbbiekben még nehezebb lesz kilábalni ebből a veremből.

Mi lesz az előállított ipari termékek és szolgáltatások sorsa? Részben hazai (termelő és lakossági) fogyasztásra kerül, részben pedig exportáljuk. Tekintsük át, miként alakul a Dél-Alföld összes ipari értékesítéséből az export részaránya?

3. táblázat. Az ipari értékesítésből az export részaránya (%)

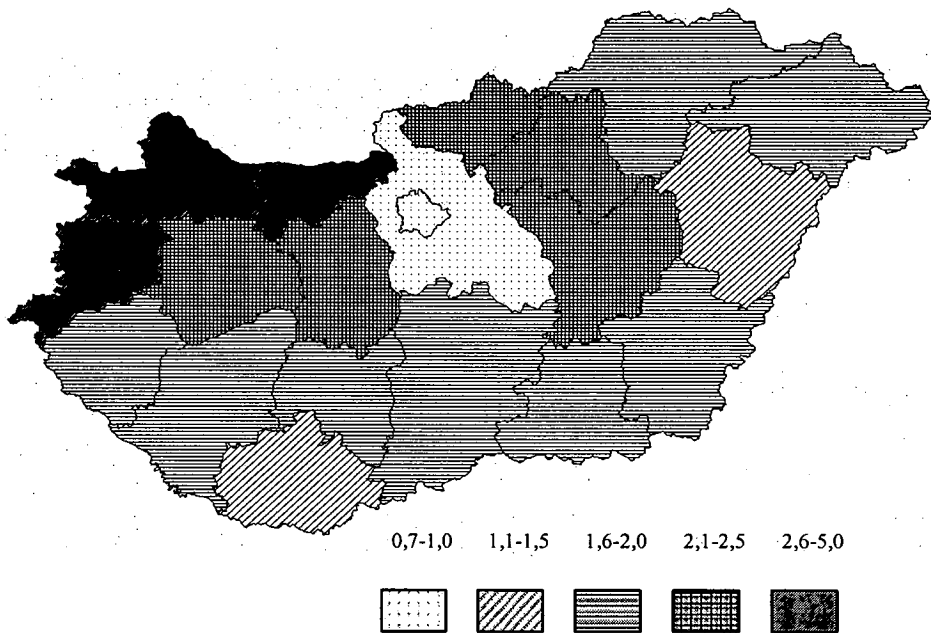
Területi egység	2002
Közép-Magyarország	43,0
Közép-Dunántúl	70,7
Nyugat-Dunántúl	74,6
Dél-Dunántúl	52,9
Észak-Magyarország	43,1
Észak-Alföld	43,4
Bács-Kiskun	44,5
Békés	35,7
Csongrád	30,4
Dél-Alföld	37,2
Összesen	55,1

Forrás: KSH

A 3. sz. táblázat adatai pregnánsan mutatják, hogy a Dél-Alföld a régiók közül az ipari értékesítésből legkisebb hányadot exportálja. A megyéink adatai is kedvezőtlenek, és meglepő, hogy Csongrád megye a Dél-Alföld megyéi közül a sereghajtó, de országosan is a rangsorban a 17. helyen áll. Ez a térség iparának alacsony fokú versenyképességére és egészségtelen struktúrájára utal.

Nem optimális a régiókban az ipar mikro szintű koncentrációja sem. Ismeretes, hogy a 250 főnél nagyobb létszámú ipari vállalatok jeleskednek az exportban, és az ilyen méretű ipari társas vállalkozások részaránya a Dél-Alföldön a régiók között a 6. (Csongrád megye iparvállalatai koncentrációját Vas, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megye mintegy kétszeresen felülmúlja) (3. sz. ábra).

3. ábra. Az 250 és az annál több fővel működő ipari társas vállalkozások részarányának területi alakulása %-ban (2002)

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné P. J.

Egyébként a vállalati koncentráció mértéke a régió megyéi közül Csongrádban esett vissza leginkább.

Miként lehetne javítani a helyzeten?

A felsorolt negatívumok kiküszöbölése lenne a jövőben a teendő. Nagyon fontos a prioritások jó megválasztása.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy olyan kátyúban vagyunk, amelyből csak külső segítséggel tudunk kimászni.

Először is tőkére van szükségünk, amelyet nagyon ésszerűen kell „terelni”, felhasználni. Fontos a beruházások minősége, szerkezete, hatékonysága és a kistérségekkel, megyékkel, uniós régiókkal történő összehangolása.

Fel kell tárnunk adottságainkat, jó beruházási lehetőségeinket. Propagálnunk kell ipari parkjaink szabad kapacitásait, egyéb kihasználatlan tartalékainkat. Ajánlatokat kell készítenünk a hasznosítási lehetőségekre.

Javítanunk kell a vállalkozásbarát környezet kialakítását. Fejlesztienünk kell az infrastruktúrát, javítanunk kell a munkahelyteremtő képességünkön. Vonzóbbá kell tennünk a beruházások számára régiókat. Meg kell gyorsítani a logisztikai rendszerünk kiépítését, erősítenünk kell a logisztika terén központi szerepkörünket. A közlekedési ágak versenye helyett egymással harmonikusan illeszkedő, összehangolt ellátó rendszert kell kiépítenünk.

Ki kell törnünk az Európai Unión belüli periférikus helyzetünkéből, hogy földrajzi fekvésünk ne „determinálja” gazdaságunk periférikusságát is. Fokozottan kapcsolódjunk be a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe.

Törekedjünk húzó ágazatok kialakítására (gépipar, szellemi tőket igénylő vegyipar). Keressünk tőkeerős partnereket az innovatív vállalkozásainkhoz. Fokozzuk kockázatvállalási készségünket! Tudatosítsuk a vállalkozók körében azt, hogy a Dél-Alföldön élők életkörülményei jobbak, mint azt gazdaság teljesítményét tükröző GDP mutatja.

Ismerjük fel, hogy a Dél-Alföld tudáskészlete nincs összhangban az igényekkel és ebben az összetételben nem felel meg a kívánalmaknak. Képezzünk a kor igényeinek megfelelő korszerű tudású, konvertálható ismeretekkel rendelkező szakembereket. Állítsuk vissza a jól képzett szakmunka rangját, a szakmunkások becsületét. Használjuk ki a szakmunkásképzés terén szerzett elméleti és gyakorlati ismereteinket, a szakoktatók tudását, és a képző helyek kapacitását. Koncentráljuk erőforrásainkat, és közös pályázatokkal éljünk a pályázat nyújtotta források lehetőségeivel.

Vonjunk be fejlesztéseinkbe különböző forrásokat és menedzseljük jobban (a régiót szélesebb körben tegyük ismertté) a térségben lévő kihasználatlan lehetőségeket. Koncentráljunk a kistérségi interregionális gazdasági kapcsolatrendszerek fejlesztésére.

Irodalom

Abonyi Gyuláné–Krajkó Gyula–Móricz Ferenc (1976): Az ipar területi specializációjának mérése. Statisztikai Szemle 10. pp. 1003–1013.

Abonyiné Palotás Jolán (1984): Az élelmiszeripari telepek irányításának területi rendszere. Statisztikai Szemle, február, pp. 173–181.

- Abonyi Gyuláné–Krajkó Gyula* (1995): Fejezetek Magyarország gazdaságföldrajzának tanulmányozásához. JATEPress 170. p.
- Abonyiné Palotás Jolán* (1999): A külföldi működő tőke a Dél-Alföldön. Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál. JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, pp. 125–137.
- Abonyiné Palotás Jolán* (2000): A Dél-Alföld infrastruktúrájának fejlettsége és szerepe a területi fejlődésben. JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, Szeged. Pp. 201–216.
- Abonyiné Palotás Jolán* (2003): Infrastruktúra. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 174. p.
- Bartke István* (1977): A területi hatékonyság fokozásának feladatai. Területi Statisztika. 5. 585. p.
- Enyedi György (Szerk.)* (1993): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 385. p.
- Enyedi György* (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmeneti időszakban. Budapest, p. 138. ISBN 963 076 6
- Magyar Statisztikai Évkönyvek és Zsebkönyvek.
Magyarország 1990–2001 (2002): KSH, 184. p.
- Megyei Statisztikai Évkönyvek
- Mészáros Rezső* (2000): A társadalomföldrajz gondolatvilága. SZTE, Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék, 164. p.
- Moholi Károly–Abonyiné Palotás Jolán* (1979): Strukturális változások és a társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsolatai. (A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, pp. 99–110.
- Nyitrai Ferencné* (1999): Gazdaság és Társadalom kölcsönhatásban a kilencvenes években. Nemzetközi összehasonlítás. KSH. Budapest, 101. p.
- Rechnitzer János* (1993): Szétszakadás, vagy felzárkózás. MTA RKK Győr, 204. p.
- Századok Statisztikája (2001): KSH, Budapest, 246. p.
- Területi Statisztikai Évkönyvek.